

Jiří Marvan, *Jazyk, jeho český příběh. Prvních tisíc let 800–1800. Malý průvodce cestami české lingvoekologie*, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2015, 455 s., ISBN 978-80-246-3034-2

Nová publikace Jiřího Marvana, bohemisty a slavisty s širokým rozhledem týkajícím se vývojových tendencí češtiny i jazykových souvislostí evropských a mimoevropských, navazuje na jeho dřívější práce, a to nejen obsahově, ale také způsobem zpracování.

Obsáhlá kniha začíná dost neobvykle. Ještě před Úvodem autor považoval za důležité zařadit *Slovo na počátku* s podtitulem *Na prahu dějin české jazykové mysli aneb rozmluva s budoucností*. Zdůrazňuje, že kniha má jako jeden z hlavních úkolů ukázat sepětí současnosti s minulostí. Od věrosvěsta Konstantina-Cyrila, který v známém *Proglasu* vytyčuje strategii vzdělávání v domácím jazyce, a tedy zušlechťování lidského rodu, se dostáváme k současné potřebě moderního světa nejen kultivovat svůj domácí jazyk, nýbrž ho i prosazovat. Ústřední myšlenka díla je prožívání jazyka, který se pro člověka stává duchovním statkem.

Ve stručnějším *Úvodu* se autor zmiňuje o úkolu cílevědomého zdokonalování komunikace vytyčeného pražskou školou, opírá se však také o brněnskou poválečnou tradici, která zdůrazňuje slovanský kontext. Z posledního období pak ještě přistupuje problematika christianizace a evropeizace, která je spojená s překladem bible do národních jazyků.

Následující oddíl *Jak pracovat s touto knihou – O jejím uspořádání a cílech* má didaktický ráz: autor bere výrazně v úvahu adresáta, navrhuje mu úkoly, vede k zamýšlení nad ukázkovými texty a k jejich aktivnímu čtení. To vše souvisí s jeho profesí vysokoškolského učitele, který usiluje o to, aby jeho student měl prožitek ze svého získávání vědomostí a dospěl k zodpovědnosti za vlastní vzdělávání.

Vlastní obsah knihy je rozdělen do tří dílů: 1. díl *Středověk (800–1500)*, 2. díl *Dílo biblické (800–1800–2000)* a 3. díl *Raný novověk*. Je to rozdělení sice neobvyklé, ale má své opodstatnění. Zatímco 1. a 3. díl velmi úzce souvisí s dřívějšími Marvanovými publikacemi, jako je zejména vysokoškolská učebnice *Cesty ke spisovné češtině – prvních tisíc let (800–1800)* s podtitulem *Malý průvodce dějinami české lingvoekologie* z roku 2006, s níž si již ověřil práci ve výuce na vysoké škole, nově zařazená 2. kapitola se jeví jako zcela původní a pro pojednávanou publikaci vytvořený text, který úzce souvisí se současností.

Pro 1. díl je charakteristické vysoké hodnocení tradice prvního kulturního jazyka, který s sebou přinesli věrosvěsti Konstantin-Cyriil a jeho bratr Metoděj. Jako v dřívěj-

ších publikacích J. Marvana poněkud překvapuje, že pro něj autor neuvádí u nás tradičně zavedeného názvu *staroslověnština*, nýbrž *slověnština*. Důležitě ovšem je, že tuto výraznou terminologickou záležitost zdůvodňuje odvoláním na jejího tvůrce přímo v ukázce 23. verše *Proglasu*, a to jak v překladu pojednávané části tohoto textu *slyšte všechen národe slověnský* i v jeho přepisu do cyrilice. Zatímco na Moravě uvažuje autor o nesporně prokázané tradici *slověnské*, v pozdějším období v Čechách působila podle něho tradice tzv. *česko-slověnštiny*. Reprezentuje ji výrazně *Život svatého Václava*, její odraz lze pozorovat i v latinské *Kristiánově legendě*, která dokazuje povědomí a sympatie k slověnské tradici. Rovněž v nejstarších českých památkách lze pozorovat její, i když méně zřetelné stopy. Společně s R. Večerkou používá Marvan obrazné přirovnání, že se tato *česko-slověnština* vine v průběhu vývoje jako ponorná řeka. Zatímco výrazný latinik Kosmas nemá ani zmínku o slověnské tradici, u autora tzv. *Dalimilovy kroniky* se jako součást jeho jazykového povědomí českého a vlastně i slovanského uvádí misionářská činnost Metoděje, zejména pokřtění knížete Bořivoje. Tato kronika jako první dílo naší literatury prezentuje názory na jazyk a jeho společenské funkce: jazyk je kulturní hodnota a péče o jazyk je věc cti.

V dalších kapitolách autor pojednává o působení mistra Klareta jako o prvních krůčcích české jazykovědy a zároveň projevech úsilí evropeizačního, dále uvádí Husa s jeho jazykovým novátorstvím a konečně činnost Viktorina Kornela ze Všehrd, který formoval nový program pro češtinu a její kultivaci. Pozornost věnuje i dalším humanistům, jako byli představitelé dvou odlišných náboženských táborů: právník Václav Písecký a mnich bosák Jan Vodňanský, autor latinsko-českého slovníku *Lactifer*.

Jak už bylo uvedeno, 2. díl knihy se zabývá biblickým dílem od prvního uvedení na našem území až po rok 2000, vlastně to lze chápat až po dobu téměř současnou. Nejdříve se Marvan zmiňuje obecněji o christianizaci v širokých evropských souvislostech. Na příkladu Pruska a na jejím šíření „ohněm a mečem“, ukazuje její etický paradox, kdy ve svém důsledku přinášela duchovní i fyzickou genocidu. V přímém protikladu s tím pak hodnotí misionářskou činnost soluňských bratří, kteří respektovali jazykovou kulturní potřebu slovanských obyvatel. Jejich christianizační úsilí narušilo jedno z dogmat dobového evropského křesťanství, tzv. trojjazyčnictví (užívání latiny, řečtiny a hebrejštiny) a započalo celoevropský proces sblížení a smířování spirituality s křesťanskou vírou. Vlastně to byl začátek procesu, k němuž Vatikán dospěl až realizací závěru II. vatikánského koncilu v 60. letech 20. století.

Dalším paradoxem je i skutečnost, že tam, kde se *slověnština* proměnila v rámci ortodoxie v uznávanou *církevní slovanštinu*, přestala být lidu srozumitelná a stala se výsadou kléru. Ukázalo se, že spiritualita, která spojovala křesťanství s předkřesťanským jazykovým prostředím, byla úspěšnější než šíření ohněm a mečem. V tomto pojetí christianizace již nejde jen o komunikaci, ale také o duchovní prožitek. Toho si

byl vědom Konstantin ve svém *Proglasu* a toto dědictví je vidět později na příkladu nejstaršího literárního uměleckého textu českého *Písně ostrovské*, která je do značné míry parafrází ze začátku Janova evangelia. Má v sobě díky estetickému dojmu hluboký spirituální smysl.

Autor připomíná i fázi před-slovanské christianizace, tj. její fázi „řezenskou“. Dřívější zjednodušované představy, že bavorští misionáři hlásali novou víru nesrozumitelným jazykem, je dnes neudržitelná. Řezenské biskupství bylo na svou misijní činnost do určité míry připraveno. Misionáři měli své slovanské pomocníky, znalost řeči pohanského obyvatelstva byla pro ně nezbytná. Mohli kázat jazykem srozumitelným, ale nebyl to jazyk, který by přinášel niterní prožitek. Stopy o tom Marvan ukazuje na příkladu modlitby *Otčenáš*. Dodejme ještě, že zajímavě o tomto jevu uvažoval rovněž A. Škarka v díle *Nejstarší duchovní lyrika* (s. 6–9, Praha, Orbis 1949).

Bratři Konstantin a Metoděj si patrně byli vědomi, že nepřicházejí do pohanského vakua a že jejich prvotní úkol musí být jazykový. Uvědomovali si nutnost poskytnout hluboký prožitek z víry. Proto pro její přiblížení nepřicházejí většinou s novými slovy, nýbrž dávají slovům domácím nový duchovní smysl. Konstantin tedy vycházel ze své vlastní lingvistické inspirace, kterou mu poskytoval evangelijní text, byl si vědom velké úlohy jazyka, jeho estetiky i etiky, důležitosti jazykového prožitku a z něj plynoucí radosti.

Zajímavé je dále zejména to, jak autor sleduje a vidí kontinuitu *česko-slověnštiny* v dalších obdobích a jak vidí její nejdůležitější rysy, které ji odlišují od vývoje *slověnštiny* u pravoslavných národů. Byla vždy spojnicí mezi tradicí latinskou a řeckou; vyvíjela se spolu s vývojem českého jazykového prostředí, zatímco na východě a jihu ztrácela kontakt se svými adresáty a jejich rozvíjejícími se jazyky; díky ní se stala čeština prvním slovanským jazykem, který měl bibli přeloženou do svého mateřského jazyka a tak se u nás započala celoevropská reformace.

Autor se dále zabývá staročeskou biblí, jejími počátky od evangeliářů a žaltářů až k celkovému překladu, redakcím a prvotiskům. S počátkem české bible je spojen díky Karlu IV. i oficiální návrat *slověnštiny* do našich zemí z jižního chorvatsko-dalmatského prostředí. Tato nová symbióza češtiny se slověnštinou má symbolické vyvrcholení v *Hlaholské bibli* (charvatskou hlaholicí je přepsán staročeský biblický text).

Skrze bibli a díky bibli evropské národy se dostávají do nové vývojové fáze, jejich jazyky se tak postupně stávají *eurojazyky*, tj. psanými jazyky. Ke klíčovému momentům v dějinách vnímání biblického textu patří Luterův překlad bible, jehož důsledkem byl vývoj reformace v západní Evropě a s ní související překlady do švédštiny, nizozemštiny, dánštiny, finštiny. Avšak v Lotyšsku, kde neměli němečtí luteráni po-

chopení pro lidový jazyk, tam shodou okolností zapůsobil až severomoravský misionář Christian David, který začal šířit biblické dílo v jejich jazyce a dal tak vznik spisovné lotyštině. Ochránovští moravští bratři se podíleli skrze písmo na vytvoření psané podoby grónštiny.

Z dalších údajů o šíření bible v Evropě je podstatné to, že klíčovou roli hráli Češi a české prostředí. Poměrně známé je využití českého biblického textu na vznik polského překladu *Bible královny Žofie*. Autor uvádí i působení Bělorusa Franze Skaryny, zahradníka krále Ferdinanda I, který v letech 1517–1519 vydal v Klementinu překlad biblického textu do svého lidového jazyka, tj. běloruštiny. Předlohou mu byl český překlad *Bible Benátské*. Ukázalo se tak, že prostřednictvím *Pisma* se národní jazyky v Evropě emancipují a díky *Pismu* se i formují. Pro euoreal se tak staly společně mnohé jazykové obraty převzaté z bible.

V dalších kapitolách věnovaných biblickému dílu se autor zabývá především působením jednoty bratrské, její tzv. duchovní vzpourou vůči nejmocnější evropské síle. *Kralickou bibli* pak právem vidí jako zdroj duchovní češtiny. Ve stínu této bible zůstává i dnes jezuitská *Svatováclavská bible*. Marvan uznává, že také jezuité pracovali v nelehkých podmínkách, kdy i pro pravověrnou bibli nebyla jednoznačná podpora, a proto museli užít prostředky tuto víru glorifikující, pro dnešního věřícího neaktuální. Pojednávána druhá část Marvanovy knihy se uzavírá připomenutím ekumenického vydání a jedinečné události, jíž je vydání paralelního textu českého ekumenického překladu s textem *Kralické bible*.

Třetí díl se souborným názvem *Raný novověk* má dílčí členění i obsahové zaměření shodné s uvedenou dřívější prací *Cesty ke spisovné češtině*. To znamená, že se věnuje známým tématům, jako je humanistické období, činnost Jana Blahoslava a Daniela Adama z Veleslavína. Uvádí i první zákon na ochranu češtiny z r. 1615.

Období pobělohorské rozlišuje autor na dobu ranou a pozdní. V raném období působí svým dílem Komenský, nejvlivnější Evropan svého věku. Jeho myšlenka o *Thesauru* vedla i k dílu J. V. Rosy. Marvan objasňuje pochopení základní Rosovy slovníkářské techniky, která je podle něho blízka záměru nedochovaného slovníku J. A. Komenského a ukazuje originální a moderní Rosovo lingvistické myšlení. V samostatné kapitole pojednává o statečném boji našich jezuitů, jejichž úsilí pro záchranu češtiny vzbuzuje obdiv pro jejich občanskou a osobní statečnost. Je sympatické, že autor chápe dobovou složitost a vzájemné duchovní vztahy mezi domácí a zahraniční tvorbou. Přiznává jezuitům *lingvoetické gentlemanství*, které se projevuje např. v díle M. V. Šteyera a zejména při vydávání *Svatováclavské bible*.

Do tzv. pozdní doby pobělohorské je zařazeno obranné dílo B. Balbína s uvedením názvu podle Pelclovy edice. K tomu považují dodat, že v novém překladu Milana Kopeckého (1988) je dílo vydáno pod původním zkráceným názvem *Rozprava*

krátká, ale pravdivá. Toto latinsky psané dílo vyjadřuje odpor proti národnímu a sociálnímu útlaku a je prostoupeno myšlenkami o důležitosti češtiny v českém národním prostředí. K dobově příznačným tématům patří i úvahy o tehdejší purismu, který podle Marvana nepředstavuje mnohdy uváděný J. V. Rosa, ale výrazně jej obsahuje slovník Kašpara Vusína a kapesní slovníček Jana F. V. Ryvolu.

Jako loučení s minulostí se jeví pojednání o F. M. Pelclovi, známém akademicko-nástupní řeči (pronesenou v němčině) s názvem *O užitečnosti a důležitosti české řeči*. Tento ve svém celku uváděný proslov jistě zaujme čtenáře nejen úvahami a argumenty, ale zejména živými příklady o užitečnosti češtiny a důležitosti jejího náležitěho osvojení.

Na rozdíl od předcházejících prací závěr pojednávání nové publikace tvoří ještě Pilotní kapitola závěrečná – *Epilog*. Je věnována osobnosti Jana Kollára a jeho lásce k *českoslovenštině* (češtině vycházející z Kralické bible), v níž básník viděl první spisovný jazyk slovenského národa. Jde o překvapující pojednání, velmi osobitě formulované myšlenky o estetice a etice této Kollárovy českoslovenštiny. Autor se soustřeďuje na kazatelskou činnost J. Kollára, o níž dává představu knížka *Nedělní, sváteční a příležitostné kázání a řeči*. Uvádí citáty z kázání, v nichž se Kollár dovolává Boha, který tuto tisíciletou řeč stále provází; jazyk je pro básníka a kazatele nejen nástrojem komunikace, ale též nositel víry, vzdělání a lásky, jeho krása vzbuzuje pohodu v duši. Problematice Kollárovy myšlenky o zlepšování češtiny za přispění slovenštiny spojuje Marvan s makročeskou perspektivou češtiny a uvažuje dokonce o jazykovém přežití Evropy.

Text všech tří částí i jednotlivých kapitol doprovázejí ukázky z pojednáváných děl a didakticky vhodně volené názorné ilustrace. Připojeno je ještě *Absolutorium – synopse tisíciletých cest* a zejména působivý text přípitku, který pronesl Roman Jakobson v r. 1969 na konstantinovské konferenci v Praze.

Celá Marvanová nová kniha je vědomě zpracovaná s využitím řady termínů týkajících se naší lingvosféry, např. *lingvoestetika* a *lingvoestetická kultura*, *lingvoetika*, *lingvopoetika*, *lingvoempatie* aj. Zmiňuje se také o nepochopení lingvoempatie jakožto cesty k *teo-empatii* v období často nazývaného „temna“, což podle něho vedlo v českém prostředí ke ztrátě hlubokého vztahu k *teo-empatii*.

Se všemi autorovými názory nemusí každý recipient plně souhlasit, přesto je třeba ocenit myšlenkovou podnětnost knihy a autorův hluboký citový vztah k češtině, jeho lingvoempatii. Zřetelně se v knize ukazuje, že složitě české prostředí již v 16. století projevuje snahy po obecné gramotnosti, po rovnoprávnosti žen ve vztahu ke vzdělání, přináší projevy ekumenismu a tolerance. Autor to nazývá *českým anachronismem*, což podle něho znamená předběhnutí evropského vývoje.

Naděžda Kvitková, Praha